

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Заперечні та неозначені прислівники в західнополіських і суміжних говірках

*Роботу виконано на кафедрі історії та культури
української мови ВНУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано специфіку творення заперечних та неозначених прислівників у західнополіських та суміжних волинських і середньополіських говірках. Відзначено значну варіативність діалектних структур, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом.

Ключові слова: говірка, ареал, прислівник, заперечна частка, неозначена частка.

Громик Ю. В. Отрицательные и неопределенные наречия в западнopolесских и смежных говорах. Проаналізована специфіка образования отрицательных и неопределенных наречий в западнopolесских и смежных волыньских и среднopolесских говорах. Отмечена значительная вариантность диалектных структур, неоднородных за морфологическим составом, происхождением, ареалом.

Ключевые слова: говор, ареал, наречие, отрицательная частица, неопределенная частица.

Hromyk Yu. V. Negative and Indefinite Adverbs in Western Polissian and Their Contiguous Dialects. The specificity of formation of negative and indefinite adverbs in Western Polissian and their contiguous Volynian and Middle Polissian dialects is analysed. A considerable variability of dialectal structures, heterogeneous by their morphemic composition, origin and area of distribution is indicated.

Key words: dialect, area of distribution, adverb, negative particle, indefinite particle.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення словотвору прислівників на матеріалі кожного українського діалекту потрібне для найповнішого з'ясування історії української прислівникової системи.

Здобутки українського мовознавства в галузі вивчення прислівників української діалектної мови, попри наявність спеціальних досліджень на матеріалі закарпатських [3] і західнополіських [9] говірок та невеликих розвідок про прислівники окремих говіркових груп, можна визначити як скромні, що пояснюється передусім складністю предмета дослідження: прислівники українських діалектів – це структурно строкаті утворення переважно пізнішого часу; кожен говір, а часто навіть невеликі говіркові групи виявилися порівняно закритими комплексами, в межах яких потенційні

можливості вихідних спільнослов'янських чи загальноукраїнських дериваційних моделей розвинулися максимально; зрештою, процес активного поповнення класу прислівників триває досі й полягає головно в ускладненні структури давніших утворень та в появі численних новотворів за старими дериваційними зразками. Окрім того, прислівники в українських діалектах становлять морфологічно недооформлену категорію: існує велика кількість так званих адвербіальних сполучень, які стоять на шляху до прислівника, зберігаючи семантичні і формальні ознаки вихідних слів.

Діалектний матеріал зібрано з території західнополіського та суміжних говорів (дослідженням охоплено 178 населених пунктів Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь та повіту Гайнівка Підляського воєводства Республіки Польща).

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Заперечні прислівники в західнополіських та суміжних середньополіських говірках творяться за допомогою заперечної частки *ни-* від основ питально-відносних прислівників, похідних від давнього нечленного займенника **къ*. Частка *н'і-* у структурі таких утворень в окресленому ареалі фіксована спорадично.

З урахуванням історії звукової системи української мови давнішою і закономірнішою є саме частка *ни-*, що безпосередньо продовжує псл. **ni-* і є прямим відповідником білоруської *ні-*, російської *ни-*, польської *ni-* та ін. Частка *ни-* збереглася в основному у поліських та карпатських говорах. Варіант *н'і-* цієї частки пізніший, вторинний: заперечні прислівники з *н'ѣ-*, за спостереженнями В. В. Німчука, з'являються у пам'ятках здебільшого від XVI ст., а усталенню таких форм сприяла нова частка *нѣ*, *нѣт*, що стала вживатися замість давньої в заперечних відповідях [18, с. 474].

Відповідно до загальноновживаного *нидѣ* в говірках окресленого ареалу засвідчено варіанти, що безпосередньо пов'язані з псл. **ni-kъde* і зберігають проривний чи фрикативний приголосний, співвідносний із колишнім займенниковим коренем **k-*. Ареал структур *нигдѣ*, *нигдѣ* (багато н. п.), *нигдѣ*

(Гірки Лбш., Бірки Лбш., Велимче Рт., Петрове Івн.), *нигда́* (Ружин Тр., Кортеліси Рт., Гірки Лбш.) охоплює західну і центральну частину західнополіського діалекту, а на сході фактично обмежений р. Стир., пор. також берестейське *ныгдаэ* [11, с. 65]. Відповідники відомі в частині українських південно-західних говорів, пор. бойківське *нигде, нигде* [22, с. 492], закарпатське *нигде* [21, с. 46], буковинське *нигде́* [30, с. 336] та ін.

У районі середньої частини Горино-Слуцького басейну зафіксовано прислівник *нийдé* (Велике Вербче Ср., Поляни Бр., Мирне Кс.), пор. білоруське діалектне *нийдзé* ‘т. с.’ [41, с. 6], російське діалектне *нийдé* ‘т. с.’ [28, с. 65]. З огляду на факт паралельного функціонування у західнополіських говірках лексем *тогди́, тогд’і* та їх фонетичних варіантів *тойди́, тойд’і* із вторинним [й] на місці [г] у структурі прислівника *нийдé* можна вбачати один із рефлексів послаблення артикуляції колишнього кореневого приголосного у формі *нигде́*. У говірках на сході досліджуваної території фіксовано варіанти з утраченим кореневим приголосним: *ниде́* (Вичівка Зр., Містковичі Пн., Великі Телковичі Вл., Стрільськ Дб., Берестя Дб., Сварицевичі Дб., Красноволя Мн., Вовчецьк Мн., Руда-Красна Рв., Дядьковичі Рв., Ромашківка Квр., Липне Квр., Комарівка Кс.), *ни́де́* (Удрицьк Дб., Колки Дб., Малий Мідськ Кс.), пор. берестейське *ниде́* [7, с. 539], *недаэ* [11, с. 36]. Лише в кількох говірках представлено заперечні прислівники *н’igdé* (Бокійма Мл., Топільне Рж., Любче Рж., Буцинь Ст., Нужель Кв., Поворськ Кв.), *н’идé* (Цміни Мн.) із вторинною за походженням часткою *н’і-*, пор. також бойківське *нигде́, ни́де́* [22, с. 492], наддністрянське *ны́где́* [4, с. 85], буковинське *нигде́, ни́де́* [30, с. 336] та ін.

Відповідно до загальноновживаного заперечного прислівника *ніко́ли* фіксовано в основному *ніко́ли* (багато н. п.), а також варіанти *ніко́л’і* (Вітово Д-Ц., Чохи Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Мохнате Гн., Немовичі Ср., Гута Кс., Малий Стидинь Кс., Забужжя Лб.), *неко́ли’і* (Красносілля Вл., Комарівка Квр., Бірки Лбш.), *ныко́лы* (Деревок Лбш.), *ніко́ле* (Набруска Мн., Петрове Івн., Седлище Лбш., Гірки Лбш.),

ни́кол'і (Удрицьк Дб., Колки Дб., Малий Мідськ Кс.), *нико́лі* (Піща Шц.), пор. берестейське *ныко́лы* [11, с. 65]. Відповідники відомі в інших поліських діалектах: *неколи* [20, с. 136], а також в українських карпатських говорах, пор.: бойківське *никóли* [22, с. 489], лемківське *никóли* [5, с. 150], закарпатське *никóли* [21, с. 46] та ін. Виявлений в одній говірці (Липне Квр.) варіант *никóлий* (Липне Квр.) відбиває, очевидно, результат аналогії до місцевих форм вищого ступеня порівняння прислівників на зразок *да́лий* ‘далі’, *ві́кший* ‘вище’ та под. Загальноновживане *н'іко́ли* фіксоване лише спорадично (Бокійма Мл., Топільно Рж., Буцинь Ст., Нужель Кв., Поворськ Кв., Цміни Мн., Заячиці Лк.).

Значення ‘ніколи’ в багатьох західнополіських та суміжних говірках реалізують ще й лексеми *ні́гди* (Дубичі-Церковні Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Чохи Д-Ц., Вітово Д-Ц., Мохнате Гн., Містковичі Пн., Невель Пн., Сенчиці Зр., Березичі Лбш., Залісся Шц., Грабове Шц., Піща Шц., Мельники Шц., Полапи Лб., Дубечне Ст., Суходоли В-В.), *ні́гди* (Ветли Лбш., Гірки Лбш., Мельники Шц., Галина Воля Ст., Залюття Ст.), *не́гди* (Забужжя Лб., Рівне Лб., Мельники Шц., Острівськ Зр.), *ні́где* (Пулемець Шц.), *не́где* (В'язівно Лбш.); в основному у західноволинських та в суміжних волинськополіських говірках виявлено їх варіанти із часткою *н'і-*: *н'і́гди* (Чаруків Лц., Веселе Лц., Білосток Лц., Заячиці Лк., Микуличі В-В., Суходоли В-В., Нужель Кв., Ставки Тр., Петрове Івн.), *н'і́где* (Щитинь Лбш.), *н'і́гди* (Чаруків Лц.), пор. ще підляське *ні́где* [44, с. 170], берестейські *ні́гды* [11, с. 146], *ні́где* [39, с. 163], *нэ́гдэ* [15, с. 83], *ны́гды*, *ны́гдэ* [34, с. 218]. Ці деривати, як і лемківське *ні́где* [5, с. 439], наддністрянське *ны́кди* [4, с. 78], бойківські *ні́гди*, *ні́гди*, *н'і́гди* [22, с. 488], надсянське *nígdy* [24, с. 77], білоруські діалектні *ні́гды* [11, с. 146], *ні́гды* [34, с. 218], польське *nigdy* [43, с. 44], зводяться до псл. **ni-kъdy* [43, с. 42]. Форми на зразок *ні́гди*, *н'і́гди* в західноволинських та західнополіських говірках, очевидно, підтримувані польським впливом.

В одній говірці (Липне Квр.) зафіксовано похідне від прислівника *ні́гди*

утворення з префіксом *на-*: *нані́гди* ‘не скоро, а то й ніколи’, пор.: *тинéра вунá тиб’і тійа грóши нані́гди д:ас’т*. Очевидно, цей дериват постав на базі відомого тут фразеологізму *на с’ватійа ні́гди* ‘ніколи’, що представляє відому з XVI ст. слов’янську фразеологічну модель “на + фіктивного святого = ніколи” з образними конкретизаторами на зразок *ніко́ли, ні́гди, ні́гда*, пор. із карпатської групи говірок: *на сві́того Ні́коли, на ся́того ні́гда*, польське *na święty nigdy* тощо, білоруське *на святы́е ні́колі*, чеське *na svatého Nikdy* і т. ін. [16, с. 79–80].

У багатьох говірках Західного Полісся простежено похідні із часткою *ни-* від прислівника *вко́чи* ‘коли’ та його варіантів: *ніко́че* (Суходоли В-В.), *ніко́чи* (Поляни Бр.), *ніко́ча* (Щитинь Лбш., Щедрогір Рт.), *ниоко́чи* (Микуличі В-В., Стрільськ Дб., Берестя Дб., Велике Вербче Ср., Ремчиці Ср., Немовичі Ср., Гута Кс.), *ни’око́чи’* (Колки Дб.), *ниоко́ч* (Нобель Зр., Сенчиці Зр., Вичівка Зр., Морочне Зр., Сварицевичі Дб., Воронки Вл., Більська Воля Вл.), *нивко́чи* (Бірки Лбш., Запруддя К-К., Черче К-К., Полапи Лб., Черемошна Воля Лб., Нудиже Лб., Римачі Лб., Світязь Шц., Вілиця Шц., Мельники Шц., Липне Квр., Гута Кс., Павловичі Лк., Верба В-В.), *нивко́че* (Піща Шц., Залісся Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц., Суходоли В-В.), *нивко́ча* (Забужжя Лб., Рівне Лб., Грабове Шц.), *ниуко́ци* (Мирне Кс.). У надсвітязьких говірках виявлено структури з кінцевими аналогічного походження формантами *-л’*, *-л’а*: *нивко́чил’*, *нивко́чил’а* (Пулемець Шц., Мельники Шц.). Очевидним на появу кінцевих морфем *-л’*, *-л’а* є вплив із боку вживаних у цих говірках часових прислівників типу *по́кил’*, *по́кил’а* ‘поки’, *до́кил’*, *до́кил’а* ‘доки’ та ін. У цій же говірковій групі зафіксовано формально демінутивне утворення з додатковим сегментом *-ка*: *нивко́чил’ка* (Мельники Шц., Піща Шц.).

Базові лексеми в західнополіському говорі відомі з фіксації інших дослідників, пор.: *вко́чи* ‘коли’ [1, с. 66], *вко́ча* ‘т. с.’ [2, с. 42]. Споріднені утворення вживані в суміжних говорах. Так, Г. Ф. Шило в західноволинських та холмських говірках засвідчив *ко́ча, ко́чи, вко́чи, вко́чі, вко́ча* ‘т. с.’

[40, с. 16]. Ареал цих лексем через південноволинські говірки [40, с. 176] продовжується в наддністрянському діалекті (у так званому говорі батюків): *вкóчи, вкóчі* [4, с. 257].

В українському мовознавстві було кілька спроб етимологічного опрацювання лексем *вкóчи, вкóча*. Першим звернув увагу на ці утворення Г. Ф. Шило, припустивши, що вони походять зі сполуки *в кой час* [40, с. 242]. Щоправда, В. В. Німчук визнав неслухність цієї версії, аргументуючи її критику тим, що перехід *'a > 'e ('u)* після шиплячих властивий далеко не всім говірковим групам, де виявлено форму *вкóчи* [17, с. 99]. Про помилковість цієї версії свідчать також дані із західнополіського говору та суміжних діалектів, наприклад, факт активного функціонування лексем *вкóчи, окóчи* саме у такому фонетичному оформленні в говірках в районі Горино-Слуцького басейну, де перехід *'a > 'e* не відбувається; натомість форма *вкóча* виявлена в надбузьких, ратнівсько-любешівських говірках, де перехід *'a > 'e* – явище звичне.

В. В. Німчук прислівник *вкóчи* вважає залишком давньої адвербіалізованої сполуки прийменника з указівним займенником та іменником *чинь* у часовому значенні: *о кь чинь, вь кь чинь* (первісно ‘під час, у час якої дії, діяння, чину’); втрата кінцевого *-н*, на думку вченого, стала можливою після деетимологізації. Паралельну форму *вкóча* В. В. Німчук вважає результатом прирівнювання деетимологізованої *вкóчи* до іменника *час* [17, с. 99].

Запропонована В. В. Німчуком нова версія етимологічного тлумачення лексеми *вкóчи* видається переконливою. На підтвердження її свідчить часта фіксація старожитніми пам’ятками зрощення *окочинь* ‘поки’ у ролі часового сполучника [31, с. 79]. Щоправда, ця гіпотеза не враховує відомий завдяки Ю. Балю [42, с. 96] факт фіксації у кінці XIX ст. у кашубських говірках прислівника *ко-ще* ‘коли’. Наявність кашубської паралелі може поставити під сумнів обидві відомі в українській мові спроби етимології. За Ю. Балем, кашубське зрощення *ко-ще* розкладається на два сегменти. Другий із них –

*-*če* – кашубський прислівник зі значенням ‘коли’, що розвинувся з *kie* ‘коли’ – скорочення форми *kie(g)dy* або ж адвербіалізованої форми називного-знахідного відмінка середнього роду займенника **къ*. Перша частина зрощення *ko-če* Ю. Балем ототожнюється із кашубським сполучником (часткою) *ko*, що зводиться до прислівника (*j*)*ako* [42, с. 96].

Отже, з’ясовуючи етимологію західноукраїнських регіоналізмів, не можна ігнорувати кашубські паралелі. Заслуговує на увагу передусім паралель *кóче, ко́че*. Очевидно, саме варіант *кóче* найточніше зберігає початкову структуру. При етимологічному опрацюванні його і похідних, а також кашубського *ко́че* треба мати на увазі, що виявлено ці форми в дуже архаїчних слов’янських говірках, якими є кашубські, західнополіські, підляські, холмські, західноволинські, наддністрянські (так званий говір батюків). З огляду на це лексема *кóче (ко́че)* може бути тепер уже рідкісним рефлексом якогось праслов’янського утворення, можливо, **ко́че*, де сегмент **ko-* сягає нечленного питального займенника **къ*. Кінцеве *-*če* може бути теж займенникового походження, пор. псл. **če* ‘що’, звідки болгарське *че* ‘т. с.’ [12, с. 101]; на користь цієї версії свідчить одночасність вживання в зарічненських, деяких інших говірках варіанта цього прислівника на *-ч (окóч)* та етимологічно спорідненої форми родового відмінка заперечного займенника *нич* ‘нічого’.

У західнополіських та суміжних говірках простежено ряд похідних із заперечною часткою *ни-* від місцевих прислівників зі значенням ‘звідки’, що представляють три структурні класи: деривати з основами *-куд-*, *-к’іл’* або її варіантом *-кул’* та ті, що містять залишки колишнього нечленного займенника **къ* у поєднанні з прийменниками.

Так, у невеликому компактному ареалі, що охоплює частину ратнівських та західних любешівських говірок, представлено похідні від прислівникової основи *-куд-*: *нискúда, нискúдва, нискúдова* (Залухів Рт., Щитинь Лбш., Невір Лбш.), *ниоткúда, ниоткúдова* (Невір Лбш.), *низвоткúда* (Прохід Ртн.), пор. російське *ниоткúда* [26, с. 237]. Ареал базових питально-

відносних прислівників типу *скúдова* і под. продовжується в суміжних берестейських говірках [11, с. 207], інших поліських говорах [20, с. 197], частині степових говірок [38, с. 78], пор. також надсянське *skut* [24, с. 80]. Паралелі відомі у білоруських говорах: *скúда, скúдава* [35, с. 467], у російських діалектах: *откúд, откúдов* [27, с. 215], у польській мові: *skąd* [43, с. 33] та ін. У кінцевому *-ва* В. В. Німчук [18, с. 483] вбачає вказівну частку, яка зіставляється з давнім указівним займенником *овъ, ова, ово*.

У говірках північної діалектної зони західнополіського говору, а також у частині східних маневицьких говірок та в підляському ареалі виявлено похідні від континуантів (із різними рефlekсами етимологічного [o]) давнього **съ-коль* ‘звідки’: *ниск’іл’* (Мохро Ів., Дивин Кб., Острівськ Зр., Сенчиці Зр., Люб’язь Лбш., Дольськ Лбш., В’язівно Лбш., Гірки Лбш., Залізняк Лбш., Березичі Лбш., Бихів Лбш., Залісся Шц., Піща Шц., Мельники Шц., Грабове Шц., Світязь Шц., Пулемець Шц., Рівне Лб., Кортеліси Рт., Тур Рт., Залухів Рт., Яревище Ст., Кам’януха Мн.), *нискіл’* (Кримно Ст.), *нискуул’* (*нискúл’*) (Гораймівка Мн., Більська Воля Вл.), *нискуол’* (*нискúл’*) (Мохнате Гн., Вітово Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц.). Ареал базових питально-відносних прислівників продовжується в берестейських говірках: *скиль* [35, с. 37], *скыль* [35, с. 387], а також у підляських: *ск’ел’* [44, с. 440], *скуоль* [34, с. 74]. Паралельно вживані й варіанти з кінцевим *-а (-е)* вторинного походження: *ниск’іл’а* (Острівськ Зр., Кухче Зр., Сенчиці Зр., Залісся Шц., Світязь Шц., Грабове Шц., Мельники Шц., Пулемець Шц., Рівне Лб., Гірки Лбш.), *ниск’іл’е* (Гірки Лбш.), *ниск’іл’а́, ниск’іл’е́* (Тур Рт.), *нискіл’а* (Кримно Ст.), що є результатами фонетичного розвитку давнішої основи **-колъ*. Відомі також деривати цього структурного типу із префіксом *от-* замість *с-*: *ниотк’іл’* (Мокрани Мл., Невір Лбш.), *ниоткуул’* (*ниоткúл’*) (Грабовець Д-Ц.), пор. берестейське *аткіль* ‘звідки’ [11, с. 14], російське діалектне *отколь, откиль, откель* ‘т. с.’ [27, с. 206]

У говірках північної діалектної зони західнополіського говору спорадично фіксується утворення, при морфологічній організації якого одночасно використано префікси *сь- та *оть-: *низв'ік'іл'* (Здомишель Рт.). Очевидно, це дериват від давнішого *сь-оть-коль із наслідками регресивної асиміляції за місцем творення у консонантній сполуці [тк'] > [к':] та стягнення подовження приголосного.

Великий суцільний ареал у районі Горино-Слуцького басейну, а також на Пінщині формують деривати з основами -кул', -кул'а (без типових для цих говірок рефлексів етимологічного *о): *ниску́л'*, *ниску́л'а* (Невель Пн., Жидче Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр., Стрільськ Дб., Сварицевичі Дб., Велике Вербче Ср., Ремчиці Ср., Поляни Бр., Липне Квр., Красноволя Мн., Цміни Мн., Лісове Мн., Постійне Кс., Комарівка Кс., Гута Кс., Яполоть Кс., Мирне Кс.). Відомі також варіанти із префіксом *от-*: *ни'отку́л'*, *ни'отку́л'а* (Удрицьк Дб., Колки Дб., Ремчиці Ср.), пор. російські діалектні *ниотку́ль*, *ниотку́ля* [26, с. 237]. Ареал базових питально-відносних прислівників *ску́л'*, *отку́л'* та под. продовжується в берестейських [39, с. 163], підляських [44, с. 8], середньополіських [20, с. 86] говірках, у білоруській мові [35, с. 469], російських діалектах [27, с. 217–218] та ін. Структури *ску́л'*, *отку́л'* – рефлекси давньої (можливо, праслов'янської) основи *-куль, що постала в результаті контамінації основ *-коль та *-куда [8, с. 82–83].

Простежено також похідні із формально демінутивними суфіксами: *ниску́л'ек'і* (Велике Вербче Ср.), *ниску́л'акі^і*, *тиотку́л'акі^і* (Ремчиці Ср.), *ниску́л'ека*, *ниску́л'ечка* (Мирне Кс.), *ниску́л'іка*, *ниску́л'ічка* (Гута Кс.), *ниоткуо́л'ка* (*ниотку́л'ка*) (Єльонка Д-Ц.), пор. російське діалектне *ниотку́лечка* [26, с. 237].

У більшості ж західнополіських говірок, крім північної та східної діалектних зон, уживано похідні із заперечною часткою *ни-* від континуантів давнього *сь-оть-кы з різними рефlekсами етимологічного [о] в новозакритому складі та різними наслідками розвитку давньої сполуки [кы]:

низв'ітки (Микуличі В-В.), *низв'ітк'і* (Оленине К-К., Граддя Мн.), *низвітки* (Галузія Мн., Сошично К-К.), *низвітк'і* (Копилля Мн., Оконськ Мн.), *низв'утки* (Руда-Красна Рв.), *низв'утк'і* (Дядьковичі Рв.) та ін. Подібні структури фіксовано в закарпатських говірках: *нивыткы*, *ниуткы* 'нізвідки' < **ни-оть-кы* [21, с. 46]. У кількох говірках північної діалектної зони простежено форми *низв'ікти* (Набруска Мн.), *низвікти* (Кримно Ст.), структура яких склалась у результаті суміжної метатези.

У підляській говірці зафіксовано локалізм *никул'у* 'жодною дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), можливо, пов'язаний із давнім прислівником міри часу **коль* (**куль*); базове *кул'у* 'якою дорогою', можливо, постало з **колью* (**кулью*), що засвідчує застиглу флексію орудного відмінка однини колишніх іменних *-*ї*-основ [10, с. 147].

Як відповідники до загальноновживаного *нікуди* в усіх говірках засвідчено деривати *нику́ди*, *никуди́*, *нику́да*, *никуда́*, пор. берестейське *ныкуды* 'нікуди' [15, с. 49], середньополіське *не^нкуда́* [6, с. 344], бойківське *нику́да*, *никуда́*, *нику́ди*, *никуди́* [22, с. 490], закарпатське *нику́ды* 'нікуди' [21, с. 46]. Окрім первісної просторової семантики, в деяких говірках ці лексеми виражають ще й значення на зразок 'безсилий', 'зіпсований', 'абияк, погано (щось зробити)', пор.: *муя́ старá вже гет' нікуда́*; *нікуда́ вже с'ой рóвир*; *с'ой свéдир нікуди́ сплét'ани* (Липне Квр.). У багатьох говіркових групах функціонує прислівник *нікудо́йу* 'ніякою дорогою', натомість у підляському ареалі виявлено варіант *нікуде́йу* 'т. с.' (Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Вітово Д-Ц., Мохнате Гн.), у кількох волинськополіських говірках – *нікудо́б*, *нікудо́йо* 'т. с.' (Доротище Кв., Велимче Рт.); кінцеві сегменти *-ойу*, *-ейу*, *-ойо*, *-о* – застигли флексії, абстраговані із форм орудного відмінка однини імен давніх *-*ā*-основ.

Відповідно до загальноновживаного *ніяк* у говірках окресленого ареалу засвідчено *нийáк* (багато н. п.), у говірках північної діалектної зони – *нийéк* (Нобель Зр., Щитинь Лбш., Невір Лбш., Гірки Лбш., Залісся Шц., Піща Шц., Грабове Шц.), пор. берестейське *ныяк* [15, с. 135], *ныек* [11, с. 60]. Як

відповідники можна навести бойківське *ниак* [Онишк, I, 492], лемківське *ниак* [23, с. 10], закарпатське *нийак* [21, с. 46].

Прислівники з наголошеною заперечною часткою *н'і-* на зразок *н'іде* 'нема де, нема місця' (Нужель Кв.), *н'ігде* 'т. с.' (Бокійма Мл.), *н'іде* 'т. с.' (Удрицьк Дб.), *н'ікол'і* 'нема коли, нема часу' (Удрицьк Дб.), *н'ікуда* 'нема куди' (Нужель Кв.) у досліджуваних говірках фіксовані спорадично. Натомість поліщуки використовують описові конструкції типу *нема́ де, нема́ коли́, нема́ кудá* і под., пор. також *нимáє кóчі* 'немає часу' [1, с. 248]. Лише дериват *н'ійак* 'нема як, нема можливості' засвідчено практично в усіх говірках.

Показником неозначеності у складі відповідних прислівників у більшості говірок є частка *-с'*: *коліс'* (багато н. п.), *колéс'* (Седлище Лбш., Мельники Шц., Піща Шц., Тур Рт., Павловичі Лк.), *кол'іс'* (Вітово Д-Ц., Чохи Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц., Поляни Бр., Немовичі Ср., Колки Дб., Удрицьк Дб., Малий Мідськ Кс.), *колі'с'* (Красносілля Вл.), *колыс'* (Деревок Лбш.), *калі'с'* (Велимче Рт.), *куліс'* (Липне Квр.), *кулéс'* (Петрове Івн., Щитинь Лбш.), *кóлис'* (Жидче Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сварицевичі Дб.), *кóл'іс'* (Берестя Дб.); *дес'* (багато н. п.), *дас'* (Петрове Івн., Ружин Тр., Велимче Рт., Гірки Лбш.); *кудіс'* і *кудás'* (багато н. п.); *кудóйус'* 'якоюсь чітко не визначеною дорогою' (багато н. п.), *кудéйус'* 'т. с.' (Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Сльонка Д-Ц., Вітово Д-Ц., Мохнате Д-Ц.), *кудóйос'* 'т. с.' (Доротище Кв., Велимче Рт.); *кúл'ус'* 'якоюсь чітко не визначеною дорогою' (Тофіловці Д-Ц.); *йáкос'* (багато н. п.), *йéкос'* (Нобель Зр., Щитинь Лбш.). Від західнополіських відповідників до прислівника *звідки* утворено такі похідні із семантикою неозначеності: *зв'ітк'іс'* (Оленине К-К., Граддя Мн.), *звіткис'* (Сошично К-К., Галузія Мн.), *звітк'іс'* (Копилля Мн., Оконськ Мн.), *звúткис'* (Руда-Красна Рв.), *звúтк'іс'* (Дядьковичі Рв.), *зв'іктис'* (Набруска Мн.), *звіктис'* (Кримно Ст.) та ін; *скúдас'*, *скúдвас'*, *скúдовас'* (Залухів Рт., Щитинь Лбш., Невір Лбш.), *откúдас'*, *откúдовас'* (Невір Лбш.), *звоткúдас'* (Прохід Ртн.); *ск'іл'с'* (Мохро

Ів., Залухів Рт., Кортеліси Рт., Острівськ Зр., Кухче Зр., Люб'язь Лбш., Бихів Лбш., Залізниця Лбш., Дольськ Лбш., В'язівно Лбш., Вілиця Шц., Мельники Шц., Піща Шц., Залісся Шц., Світязь Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц., Кам'януха Мн.), *скил'с'* (Кримно Ст.), *скуул'с'* (*скул'с'*) (Гормаймівка Мн., Більська Воля Вл.), *скуол'с'* (*скул'с'*) (Дубичі-Церковні Д-Ц., Грабовець Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Вітово Д-Ц., Чохи Д-Ц., Єльонка Д-Ц., Мохнате Гн.), *іскуол'с'* (*іскұл'с'*) (Старий Корнин Д-Ц.), *ск'іл'ас'* (Острівськ Зр., Залісся Шц., Мельники Шц., Світязь Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц.), *ск'іл'ас'*, *ск'іл'ес'* (Тур Рт.), *отк'іл'с'* (Мокрани Мл., Невір Лбш.), *откуол'с'* (*откұл'с'*) (Грабовець Д-Ц.), *зв'ік'іл'с'* (Здомишель Рт.); *скул'с'* (Липне Квр., Велике Вербче Ср., Красноволя Мн., Цміни Мн., Лісове Мн., Постійне Кс., Гута Кс., Комарівка Кс., Собіщиці Вл.), *іскұл'с'* (Велике Вербче Ср., Ремчиці Ср., Поляни Бр.), *скұл'ас'* (Собіщиці Вл., Цміни Мн., Липне Квр., Стрільськ Дб., Постійне Кс., Комарівка Кс., Яполоть Кс.), *скұл'ек'іс'* (Велике Вербче Ср.), *скұл'ікас'*, *скұл'ічкас'* (Гута Кс.), *откұл'с'* (Ремчиці Ср., Удрицьк Дб., Колки Дб.), *откұл'ас'* (Стрільськ Дб., Удрицьк Дб., Колки Дб.), *откұл'акі'* (Ремчиці Ср.) та ін. Зі значенням 'колись, у якийсь чітко не визначений час' зафіксовано також похідні від прислівника *вкóчи* 'коли' та його варіантів: *кóчес'* (Суходоли В-В.), *кóчис'* (Поляни Бр.), *кóчас'* (Щитинь Лбш., Щедрогір Рт.), *окóчис'* (Микуличі В-В., Стрільськ Дб., Берестя Дб., Велике Вербче Ср., Немовичі Ср., Ремчиці Ср., Гута Кс.), *окóчи'с'* (Колки Дб.), *вкóчис'* (Запруддя К-К., Черче К-К., Вілиця Шц., Світязь Шц., Мельники Шц., Полапи Лб., Римачі Лб., Черемошна Воля Лб., Нудиже Лб., Липне Квр., Гута Кс., Павловичі Лк., Вербка В-В.), *вкóчес'* (Залісся Шц., Піща Шц., Грабове Шц., Пулемець Шц., Суходоли В-В.), *вкóчас'* (Грабове Шц., Забужжя Лб.), *укóчис'* (Мирне Кс.), *вкóчил'ас'* (Пулемець Шц., Мельники Шц.), *вкóчил'кас'* (Мельники Шц., Піща Шц.), пор. фіксацію Г. Л. Аркушина: *вкóчись* 'тепер (?)' [1, с. 66]. У говірках північно-східної окраїни західнополіського ареалу, а також у надбузьких

говірках Любомльського району засвідчено полонізми *к'едис* 'колись, давніше' (Жидче Пн., Невель Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр., Сварицевичі Дб.), *к'едис* (Рівне Лб., Забужжя Лб., Римачі Лб.), що продовжують польське *kieduś* [43, с. 52], пор. інші фіксації в берестейсько-пінському ареалі: *кэдысь, кэдюсь* [11, с. 119]; відоме й білоруське діалектне *к'едысь* [33, с. 456]. У кількох говірках спорадично трапилися архаїзми *когдас'* 'колись, давніше, в якийсь чітко не визначений час' (Вітово Д-Ц., Дубичі-Церковні Д-Ц.), *когдэс'* 'т. с.' (Пулемець Шц.), пор. також підляське *kidys'* 'колись' [45, с. 60], середньополіське *кадас'* 'колись' [6, с. 181].

У більшості досліджуваних говірок неозначений прислівник *дес'* реалізує ще і вторинне значення 'мабуť', пор.: *дес' ти ни йев с'од'н'а* (Гута Кс.), *дес' на дошч збирайіц:а* (Липне Квр.). Зафіксовано також утворення із заперечним *ни-*: *нидэс'* 'байдуже', пор.: *мин'і нат' і нидэсь' шо ти там байіиш* (Липне Квр.).

Частка *-с'* оформляє неозначені прислівники в більшості українських говорів; відповідні утворення відомі і в інших слов'янських мовах, пор. білоруське *калісь, колісь, колесь* [33, с. 375], *дзесь* [33, с. 46], російське діалектне *колісь* [25, с. 30], польське *gdzieś, kamós', kęduś, skądś, dokądś* [43, с. 51] та ін.

Семантику неозначеності в говірках досліджуваного ареалу здатні реалізувати питально-відносні прислівники і без частки *-с'*. Так, у конструкціях *мóже коли́ до тебе зайду́* і *мóже колі́с' до тебе зайду́* прислівники *коли́* і *колі́с'* за значенням тотожні: 'в якомусь, точно не визначеному часі'. Це ж явище ілюструють приклади *тра вже кудá пуйіхат'* і *тра кудас' трóх'і вийти* (Липне Квр.), *зрубі но мен'і йак зó д'в'і курóбк'і і привизі́ йáкос' тійа дрóва* (Липне Квр.) і под. Очевидно, що частка *-с'* лише підкреслює, увиразнює семантику неозначеності. Подібне явище відоме в польській мові: питально-відносний прислівник *kiedu* може вживатися у значенні *kieduś* і под. [43, с. 49].

Неозначена частка *-сь (-сь)* дослідниками зводиться здебільшого до

псл. **-si* – форми давального відмінка зворотного займенника; редукція *-i* відбиває тенденцію занепаду кінцевих ненаголошених голосних у незмінних словах. Частка псл. **-si* поєднувалася з питальними прислівниками **kьde*, **koli* і т. ін., які мали також семантику неозначеності; таким чином, псл. **koli si* означало буквально ‘колись собі’, **kьde si* – ‘десь собі’ і т. ін. [43, с. 49]. За спостереженнями В. В. Німчука, неозначені прислівники із часткою *-сь* в українських пам’ятках відомі з XVI ст. [18, с. 496], хоча, ймовірно, існували й давніше.

У північній частині говору, особливо в берестейських говірках, функцію показника неозначеності виконує здебільшого частка *-с’а* (рідше трапляється її фонетичний варіант *-с’е*, що відбиває підвищення і звуження артикуляції [’а] > [’е]): *коліс’а* (Дивин Кб., Люб’язь Лбш., Невір Лбш., Березичі Лбш., Ветли Лбш., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Смоляри Ст.), *колес’а* (Острівськ Зр., Кухче Зр., В’язівно Лбш., Залізниця Лбш., Дольськ Лбш., Тур Рт., Яревище Ст., Залюття Ст., Мельники Шц.), *кол’іс’а* (Чохи Д-Ц., Мохнате Гн.), *коліс’е* (Гірки Лбш.), *ко́ліс’а* (Жидче Пн., Містковичі Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Сварицевичі Дб.); *вко́чис’а* ‘у якийсь невизначений час’ (Мельники Шц.); *ке́дис’а* ‘колись, давніше’ (Жидче Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр., Сварицевичі Дб.); *когдес’а* ‘колись, давніше’ (Пулемець Шц.); *дес’а* (Чохи Д-Ц., Мохнате Гн., Дивин Кб., Жидче Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Вичівка Зр., Морочне Зр., В’язівно Лбш., Дольськ Лбш., Березичі Лбш., Залізниця Лбш., Невір Лбш., Ветли Лбш., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Тур Рт., Залюття Ст., Смоляри Ст., Яревище Ст., Мельники Шц.), *дас’а*, *дас’е* (Гірки Лбш.); *кудіс’а* і *кудас’а* (Чохи Д-Ц., Мохнате Гн., Дивин Кб., Жидче Пн., Невель Пн., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Вичівка Зр., Морочне Зр., Дольськ Лбш., В’язівно Лбш., Залізниця Лбш., Березичі Лбш., Невір Лбш., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Тур Рт., Яревище Ст., Залюття Ст.), *кудіс’е*, *кудас’е* (Гірки Лбш.); *кудо́йус’а* ‘якоюсь чітко не визначеною дорогою’ (В’язівно Лбш., Залізниця Лбш., Жидче Пн.,

Нобель Зр., Вичівка Зр., Сварицевичі Дб., Гута-Боровенська К-К., Тур Рт., Мельники Шц.), *кудэйус'а* 'т. с.' (Мохнате Гн., Чохи Д-Ц.); *ск'іл'с'а* 'з якогось чітко не визначеного місця' (Дивин Кб., Тур Рт., Мельники Шц., Острівськ Зр., Кухче Зр., Нобель Зр., Сенчиці Зр., Люб'язь Лбш., Залізниця Лбш., Березичі Лбш., В'язівно Лбш., Залюття Ст., Смоляри Ст., Яревище Ст., Смоляри Ст.), *ск'іл'с'е* 'т. с.' (Гірки Лбш.), *скуол'с'а* (*скұл'с'а*) 'т. с.' (Мохнате Гн.), *скұл'с'а* 'т. с.' (Містковичі Пн., Сварицевичі Дб.); *йáкос'а* (Мохнате Гн., Ветли Лбш., Залізниця Лбш., Сварицевичі Дб., Мельники Шц., Залюття Шц.), *йéкос'а* (Невір Лбш., Яревище Ст.), *йéкос'е* (Гірки Лбш.), *йáкс'а* (Мохнате Гн.), *йéкс'а* (Яревище Ст.). У берестейських та підляських говірках подібні форми фіксувалися і давніше: берестейське *кóлыся* [11, с. 283], підляське *куліс'а* [44, с. 31], *дэс'а* [44, с. 227]; пор. також фіксації з інших говорів: *дэся* 'десь' [29, с. 372], середньополіське *йáк'с'а* [6, с. 70], *йáкс'а* [6, с. 73] та ін.; відоме й білоруське діалектне *кóліся* [11, с. 290] та ін. В. В. Німчук у кінцевому *-а* цих утворень вбачає підсилювальну частку [18, с. 496]. Очевидно, слушною є гіпотеза, за якою частка *-ся* ототожнюється з енклітичною формою знахідного відмінка зворотного займенника і визнається давньою чи пізнішою паралеллю до *-сь* [13, с. 44].

В одній говірці зафіксовано прислівник *коліс'ц'а* 'колись, давніше' (Воля-Любешівська Лбш.). Очевидно, ця форма може зіставлятися з білоруським *калісьці* 'т. с.' [32, с. 53], польським діалектним *kiedyści* 'т. с.' [43, с. 53], у структурі яких сегмент *-ці* (*-ci*) кваліфікують як давню підсилювальну частку, що зводиться до псл. **ti* – енклітичної форми давального відмінка однини займенника 2-ої особи [14, с. 123]. Кінцеве *-а* у формі *коліс'ц'а*, можливо, зумовлене аналогією до *коліс'а*, хоча *-ц'а* можна пов'язувати з давнішим *-т'а* – енклітичною формою знахідного відмінка однини займенника *ти*.

У підляському ареалі зафіксовано прислівники *кол'іс'акай* 'колись', *дэс'акай* 'десь', *кудас'акай* 'кудись' (Єльонка Д-Ц.), структура яких поширена формально демінутивним суфіксом *-ка*, абстрагованим із

відповідних іменникових форм, а також морфемою *-й*, що часто поширює прислівникові основи в польській мові і тлумачиться як результат аналогії до форм компаративу прислівників типу *вішшей, дáleй* чи як залишок колишньої вказівної частки займенникового походження [42, с. 173–174].

У пінських та суміжних зарічненських говірках (Жидче Пн., Невель Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр.) функцію показника неозначеності виконує давня за походженням частка *ні-* (< псл. **ně-*): *н'іколи* 'колись'; *н'іде* 'десь'; *н'ікуди* і *н'ікуда* 'кудись'; *н'ікудойу* 'якоюсь чітко не визначеною дорогою'; *зн'ікул* 'звідкись, із якогось чітко не визначеного місця'. У частині зарічненських говірок засвідчено ще і структуру *н'іокоч* 'колись, у якийсь чітко не визначений час' (Вичівка Зр., Морочне Зр.), пор. білоруське діалектне *неўкач, неўкача* 'т. с.' [11, с. 145], *неўкоч, неўкоча* 'т. с.' [37, с. 198].

У берестейсько-пінському ареалі неозначені прислівники з часткою *ні-* фіксувалися й раніше: *ніколы* 'колись' [15, с. 12], *ніколи* 'т. с.' [15, с. 132], *неколи* 'т. с.' [11, с. 101], *нідэ* 'десь' [11, с. 65], *недэ* [11, с. 83], *знекуль* 'звідкись' [11, с. 23]. У пам'ятками української мови подібні деривати відомі здавна: *негдѣ* 'колись', *нѣкгда* 'т. с.' [31, с. 33], *неколи* 'деколи' [31, с. 35] та ін.; пор. також білоруські діалектні *неколи* 'колись', *неяк* 'якось' [11, с. 106], *знекуль* 'звідкись' [11, с. 78], *нескуль* 'т. с.' [37, с. 195], *некуды* 'кудись' [37, с. 188], *недзе, нейдзе* 'десь' [37, с. 187], російське діалектне *негде* 'десь' [25, с. 369], польське *niekiedy* 'колись', *niegdy* і *niegda* 'колись', *niegdzie* 'десь', *niekedy* 'кудись' та ін. [43, с. 39] та ін.

У говірках Пінщини виявлено неозначений прислівник *н'ак* 'якось' (Невель Пн., Містковичі Пн., Вичівка Зр., Морочне Зр.), *н'ек* (Невель Пн.), що є, очевидно, результатом фонетичної видозміни початкового **н'ійак* 'якось', пор. білоруське діалектне *неяк, неек, нек* 'т. с.' [37, с. 203]. У суміжних говірках зафіксовано форму *н'акос*, *н'акс'а* 'т. с.' (Мохро Ів.), яку можна пояснити як наслідок контамінації *н'ак* і *ійакос* (*ійакс'а*); пор. у цій же говірковій групі іншу фіксацію: *някось, някся* [11, с. 149].

Неозначені прислівники із часткою *-не́бут'* (*-нибу́т'*, *-на́бут'*) уживані в більшості говірок: *дене́бут'*, *де́нибут'* (багато н. п.), *дана́бут'* (Гірки Лбш.); *куда́нибут'*, *кудане́бут'* (багато н. п.), *кудана́бут'* (Велимче Рт., Гірки Лбш.), *кудине́бут'*, *куді́нибут'* (багато н. п.); *кудойу́небут'*, *кудойу́нибу́т'* 'будь-якою дорогою' (багато н. п.), *кудейу́небут'* 'т. с.' (Дубичі-Церковні Д-Ц.); *колинибу́т'*, *колине́бут'* (багато н. п.), *коленáбут'* (Гірки Лбш.), *кол'і́нибут'* (Гута Кс.); *вкочине́бут'* 'коли-небудь' (Пулемець Шц., Мельники Шц., Нудиже Лб., Черемошна Воля Лб., Липне Квр.), *вкочене́бут'* (Піща Шц.); *зв'ітк'і́небут'* (Оленине К-К.), *звитк'і́небут'* (Копилля Мн., Оконськ Мн.), *ск'і́л'не́бут'* 'звідки-небудь' (Мохро Ів., Люб'язь Лбш., Нобель Зр., Кухче Зр., Пулемець Шц., Світязь Шц., Мельники Шц., Кортеліси Рт.), *ск'і́л'на́бут'* 'т. с.' (Гірки Лбш.), *ск'і́л'ане́бут'* 'т. с.' (Нобель Зр., Кухче Зр., Пулемець Шц., Світязь Шц., Мельники Шц.), *ску́л'не́бут'* 'т. с.' (Жидче Пн., Морочне Зр., Липне Квр., Красноволя Мн., Цміни Мн., Лісове Мн.), *ску́л'нибу́т'* 'т. с.' (Вичівка Зр., Постійне Кс.), *ску́л'нибут'* 'т. с.' (Липне Квр.), *скудане́бут'* 'т. с.' (Щитинь Лбш., Залухів Рт.); *йакне́бут'*, *йакнибу́т'* (багато н. п.) та ін., пор. наддністрянське *дене́будь* [4, с. 262], закарпатські *де нибут'*, *куды ныбут'*, *йак нибут'* [21, с. 50] та ін., а також білоруські діалектні *дзе-небудзь* [15, с. 62], *куды-нібуць* [34, с. 68], *дзе-нібуць* [33, с. 42] та ін., російські діалектні *как-не́будь*, *де-не́будь*, *куда́-не́будь* [25, с. 322] та ін.

У багатьох досліджуваних говірках представлено неозначені прислівники, утворені за допомогою частки *де-*, що виступає у препозиції: *де́коли* (багато н. п.), *де́кол'і* (Дубичі-Церковні Д-Ц., Вітово, Д-Ц., Забужжя Лб., Рівне Лб.), *да́ко^али* (Велимче Рт.); *де́куди*, *де́куда* 'у якесть чітко не визначене місце' і 'місцями, де-не-де' (багато н. п.), *декуда́* 'т. с.' (Немовичі Ср.); *де́ск'і́л'* 'з якогось чітко не визначеного місця' (Люб'язь Лбш., Кухче Зр., Кам'януха Мн.), *деск'і́л'* 'т. с.' (Рівне Лб.), *де́ск'і́л'а* 'т. с.' (Острівськ Зр.), *де́ску́л'* 'т. с.' (Морочне Зр., Липне Квр., Красноволя Мн., Лісове Мн., Постійне Кс.); *де́йак* (багато н. п.); говірками північно-західної частини діалекту обмежено ареал форм *дегд́е* 'де-не-де, місцями' (Мостище К-К.,

Черче К-К., Рівне Лб.), *дегдэ* 'т. с.' (Нудиже Лб., Римачі Лб., Щедрогір Лбш.); пор. також закарпатське *дэгде, дэкуды, дэуткі, дэколи* [21, с. 49] та ін. У надсвітязьких говірках частка *де-* послідовно ненаголошена і представлена фонетичним варіантом *ди-*: *диколé, дикудé, дикудá, диск'іл', диск'іл'а, дийáк, дийéк* (Пулемець Шц., Вілиця Шц., Світязь Шц., Мельники Шц.), а також *дигдé, дивкóчи* (Світязь Шц., Вілиця Шц.), *дигдé, дивкóче, дивкóчил', дивкóчил'а* (Пулемець Шц.), *дигдé, дигдé, дивкóчи, дивкóчил', дивкóчил'а, дивкóчил'ка* (Мельники Шц.), *дигдé, дикудá, дикол'і^е, дивкóча* (Забужжя Лб.). В одній говірці (Липне Квр.) неозначена частка *де* може вживатися й у постпозиції: *дэкули* і *куліде, дэскул'* 'з якогось чітко не визначеного місця' і *скул'де* 'т. с.', пор.: *да ж ужé вгусті те дит'á хоч куліде тим цук'ерком.*

У говірках північної частини говору та в підляському ареалі представлено утворення із препозитивною часткою *аби-* (*аб'і-*): *абіде, абіколи, абікуди, абікуда, абійек* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Мокрани Мл., Дивин Кб., Самари Рт., Невель Пн., Жидче Пн.), *аб'ідé, аб'ікол'і, аб'ікудá, аб'ійáк* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Удрицьк Дб.), *абидé, абикол'і, абикудá, абискуол'* (*абискул'*), *абийáк* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Дубичі-Церковні Д-Ц.), *абикул'у* 'будь-якою дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), пор. також із берестейсько-пінських говірок: *абыяково* [15, с. 151], *абэ-кудэ* [11, с. 22], білоруське діалектне *абы-як* [41, с. 6], *абу-дзе, абўкуды* [36, с. 25]. У надсвітязьких говірках фіксовано сконтаміновані деривати із двома препозитивними неозначеними частками у структурі: *абідиколи, абідивкочи, абідикуди, абідикуда* (Залісся Шц., Грабове Шц., Мельники Шц.).

У підляських говірках функцію показника неозначеності у структурі прислівників зрідка виконує частка *л'ада-*, що за значенням тотожна українській *будь-* і є продовженням польської *lada-*: *л'адакол'і, л'ададе, л'адакуди, л'адакуда, л'адайак* 'будь-як', 'погано, неякісно', *л'адакудейу* 'будь-якою дорогою', *л'адаскуол'* (*л'адаскул'*) 'з будь-якого місця' (Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Вітово Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Чохи Д-Ц., Мохнате Гн.), *л'адакул'у* 'будь-якою дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), пор.

польське *lada gdzie* і под. [43, с. 50]. Спорадично такі деривати фіксовані і в західноволинських, надбузьких та надсвітязьких говірках: *л'адакулé*, *л'адакудá*, *л'адакудé*, *л'адайáк* 'будь-як', 'погано, неякісно' (Микуличі В-В., Петрове Івн.), *л'ададé* (Верба В-В., Микуличі В-В.), *л'ададá* (Петрове Івн.), *л'адаколí* (Заячиці Лк.), *л'адаколé* (Верба В-В., Мельники Шц., Піща Шц.). Очевидно, з аналізованими лексемами пов'язане також берестейське *лядако* 'будь-як, погано' [11, с. 128]. Варіант частки *леда-* у структурі неозначених прислівників відомий у закарпатському діалекті: *леда де*, *леда куды*, *леда йак*, *леда выткі* [21, с. 50].

У тому ж підляському ареалі засвідчено неозначені прислівники з часткою *бил'е-*, що також функціонально тотожна з українською *будь-* і відбиває запозичення польської *byle-*: *бíl'еде*, *бíl'екол'і*, *бíl'екуди*, *бíl'екуда*, *бíl'ейак* 'будь-як', 'погано, неякісно', *бíl'ескул'* (*бíl'ескул'*) 'з будь-якого місця', *бíl'екудейу* 'будь-якою дорогою' (Мохнате Гн., Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Вітово Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Чохи Д-Ц.), *бíl'ескул'у* 'будь-якою дорогою' (Тофіловці Д-Ц.), пор. польське *byle gdzie* і под. [43, с. 50], а також білоруські діалектні *абўле-дзе*, *абўле-куды* [36, 25]. В одній підляській говірці вживано сконтаміновані структури із двома неозначеними частками: *бил'едéйак*, *бил'едéкол'і*, *бил'едéкуда*, *бил'дéскул'* (Вітово Д-Ц.).

У говірках північно-східної частини західнополіського ареалу зафіксовані прислівники з неозначеною часткою *арци-* у структурі: *арціколи* 'колись, у якийсь чітко не визначений час', *арцікуда* 'у якесть чітке невизначене місце', *арціде* 'у якомусь чітко не визначеному місці', *арційак* (*арційек*) 'у якийсь чітко не визначений спосіб', 'погано, неякісно' (Мохро Івн., Морочне Зр., Вичівка Зр.). Неозначену частку *арцы*, *арцэ* у структурі займенників у цьому ж ареалі фіксували інші дослідники [11, с. 13]; Ю. Ф. Карський у кінці ХІХ ст. тут же засвідчив прислівник *арцы* 'небагато, трохи (?)' [19, с. 29]. Очевидно, частка *арци-* якимось пов'язана із підсилювальним префіксом *арци-*, що вважається запозиченням із польської

мови, пор. польське *arcsu-*, яке, як і паралельне українське *архи-*, є виразним грецизмом [12, с. 89–90].

У багатьох говірках зі значенням ‘місцями, у якому чітко не визначеному місці’ фіксовано складні прислівники *денигд́е* (багато н. п.), *денигд́е* (Ситниця Мн., Невір Лбш., Навіз Рж., Поворськ Кв., Стеблі Кв., Павловичі Лк.), *данигд́а* (Гірки Лбш., Бірки Лбш., Велимче Рт.), *данигд́а* (Ружин Тр.), що є неточними кальками польського *gzieniegdzie*, утвореного з прислівників *gdzie* ‘де’ та *niegdzie* ‘десь’ [43, с. 45]; при калькуванні неозначене *nie-* (< псл. **ně-*) сприйняте як заперечне *nie-* (псл. **ne-*) [13, с. 32]. На сході досліджуваного ареалу у складі таких форм колишній кореневий приголосний, співвідносний із займенником **kъ*, утрачено: *денид́е* (Містковичі Пн., Красноволя Мн., Городок Мн., Вовчецьк Мн., Чаруків Лц., Ромашківка Квр., Липне Квр., Комарівка Кс.), *д́ениде* (Липне Квр.), *данид́а* (Петрово Івн.). У частині середньогорино-случьких говірок виявлено дериват *денид́е* (Велике Вербче Ср., Поляни Бр., Мирне Кс.). Цю ж дериваційну модель представляють зрощення *куд́інікуди*, *куд́а́нікуда* ‘т. с.’ (багато н. п.), *кудинекуд́і* ‘де-не-де, в якому чітко не визначеному місці’ (Топільно Рж.); *колі́неколи* ‘час від часу, в якому чітко не визначеному часі’ (багато н. п.), *колінеколі́* ‘т. с.’ (Топільне Рж.), *кулі́нікули* ‘т. с.’ (Липне Квр.), *ко́лінеколе* ‘т. с.’ (Щедрогір Рт.), *кол’і́некол’і* ‘т. с.’ (Мохнате Гн., Дубичі-Церковні Д-Ц., Тофіловці Д-Ц.) і под., пор. також підляське *куліне́кули* ‘т. с.’ [44, с. 57] та ін.

До неозначених прислівників семантично наближаються фразеологічні зрощення типу *нив’і́т’ де* (Дубичі-Церковні Д-Ц., Дольськ Лбш., Видраниця Рт.), *не́в’ід’ де* (Видраниця Рт., Мокрани Мл., Єльонка Д-Ц.), *нимá в’ід’ д́е* (Дивин Кб.), *нимá в’і́сти де* (Жидче Пн., Невель Пн.), *нимá висті́ де* (Сварицевичі Дб.), *нимá ві́дома де* (Берестяне Квр.), *биг’ в’ід’ де* (Мохро Ів.), *биг’ в’ід’ да* (Велимче Рт.), *буг’ в’ід’ де* (Мокрани Мл.), *чорт’ в’ід’ де* (Дольськ Лбш., Старі Кошари Кв.), *б’і́г зна де* (Грудки К-К., Нуйно К-К.), *бог’ йогó зна́йе де* (Журавичі Квр.), *бог’ йо зна́йе де* (Липне Квр.), *хто зна́йе де* (Липне Квр., Гораймівка Мн.), *не зна́йу да* (Велимче Рт.), *нимá ладу́ де* (Липне Квр.)

та под., що реалізують значення 'у якомусь чітко не визначеному, невідомому місці', пор. берестейське *чорт-відь дэ* [15, с. 133], закарпатські *тко зна́йе де, бог зна́йе де, дітко зна́йе де, ни зна́ти де* і под. [21, с. 50], російське діалектне *невéдь где* [25, с. 330] та ін.

Висновки. Проаналізований матеріал дає підстави для таких висновків:

1) заперечні та неозначені прислівники в досліджуваних говірках творяться від основ питально-відносних прислівників, похідних від давнього нечленного займенника **къ*;

2) заперечні прислівники засвідчують у своїй структурі, як правило, частку *ни-*; вторинний за походженням її варіант *н'і-* фіксований спорадично;

3) структурно-семантичний клас неозначених прислівників характеризує велика варіативність діалектних форм, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом;

4) функцію показників неозначеності у структурі відповідних прислівників виконують частки *-с'*, *-с'а (-с'е)*, *-с'ц'а*, *н'і-*, *-небут'* (*-нибут'*, *-набут'*), *де-* (*да-*, *ди-*, *-де*), *аби-* (*аб'і-*), *л'ада-*, *бил'е-*, *арци-*; можливе поєднання двох часток в одному неозначеному прислівникові (*аби-* і *ди-*, *бил'е-* і *де-*);

5) семантику неозначеності здатні реалізувати питально-відносні прислівники і без часток (*колі́* 'в який час' і 'колись, у якийсь точно не визначений час');

6) структурні моделі заперечних прислівників із часткою *ни-* та неозначених прислівників із частками *-с'*, *н'і-* сформувалися ще в епоху слов'янської мовної єдності;

7) у складі заперечних та неозначених прислівників у західнополіському говорі виявлено шар давніх слов'янських архаїзмів (*нигдé*, *нітди* та його варіанти, *когда́с'*, *когда́с'* (*когда́с'а*), деривати від *око́чи*, *ску́да*, *ск'іл'*, *скул'*, *отку́л'* та їх варіантів, неозначені прислівники із часткою *ні-* та ін.);

8) унаслідок природної та адміністративної ізоляваності окремих

земель процес оформлення прислівників в деяких говіркових групах відбувався автономно, тому немало трапляється випадків, коли ареал якоїсь діалектної риси обмежується тільки кількома населеними пунктами чи навіть однією говіркою (*никóлий, когдás', когдés', кéдис', кéдис'а, ну́л'у, ку́л'ус', кол'іс'акай*, неозначені прислівники з частками *н'і-*, *арци-* та з постпозитивною *-де*, контаміновані структури з двома неозначеними частками та ін.);

9) морфологічна організація прислівників окреслених структурно-семантичних моделей в окремих говіркових групах відбувалася під помітним впливом польської мови (*н'ігди* та варіанти, *кéдис'*, неозначені прислівники з частками *л'ада-*, *бил'е-*, *арци-* та ін.).

Умовні скорочення назв районів та гмін:

Волинська область: В-В. – Володимир-Волинський, Гр. – Горохівський, Івн. – Іваничівський, Кв. – Ковельський, Квр. – Ківерцівський, К-К. – Камінь-Каширський, Лб. – Любомльський, Лбш. – Любешівський, Лк. – Локачинський, Лц. – Луцький, Мн. – Маневецький, Рж. – Рожищенський, Рт. – Ратнівський, Ст. – Старовижівський, Тр. – Турійський, Шц. – Шацький;

Рівненська область: Бр. – Березнівський, Вл. – Володимирецький, Дб. – Дубровицький, Зр. – Зарічненський, Кс. – Костополіський, Мл. – Млинівський, Рв. – Рівненський, Ср. – Сарненський.

Брестська область (Білорусь): Ів. – Іванівський, Кб. – Кобринський, Мл. – Малоритський, Пн. – Пінський;

Підляське воєводство, повіт Гайнівка (Польща): Д-Ц. – гміна Дубичі Церковні, Гн. – гміна Гайнівка.

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 1. – Луцьк : Вежа, 2000. – XXIV + 354 с.
2. Бабій Ф. Й. Вивчення прислівника в діалектних умовах / Ф. Й. Бабій // Українська мова і література в школі. – 1981. – № 11. – С. 42–45.
3. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Д. (Брошняк) Пискач / Ужгородський національний університет. – Ужгород, 1996. – 23 с.
4. Верхратський І. Говір батюків / І. Г. Верхратський. – Львів, 1912. – 306 с.
5. Верхратський І. Про говір галицьких лемків / І. Г. Верхратський. – Львів, 1902. – 482 с.
6. Говірки Чорнобильської зони : тексти / упоряд. П. Ю. Гриценко та ін. – К. : Довіра, 1996. – 358 с.
7. Говори української мови : збірник текстів / упоряд. С. Ф. Довгопол та ін. – К., 1977. – 590 с.
8. Громик Ю. В. Західнополіські прислівники зі значенням вихідного пункту руху та часової лімітативності / Ю. В. Громик // Волинь-Житомирщина : історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2005. – С. 81 – 96.

9. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. В. Громик / Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України. – Київ, 1999. – 21 с.
10. Громик Ю. В. Просторові та часові прислівники з основами **коль*, **толь*, **сель* в українських підляських говірках / Ю. В. Громик // Діалектологічні студії. – Вип. 3. Збірник пам'яті Ярослави Закревської. – Львів, 2003. – С. 142–148.
11. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. Аляхновіч М. М. і інш. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
12. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 1. – К.: Наукова думка, 1982. – 631 с.
13. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1985. – 570 с.
14. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1989. – 552 с.
15. Жывое народнае слова : дыялекталагічны зборнік. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
16. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Харків : Око, 1996. – 160 с.
17. Історія української мови. Лексика і фразеологія. – К. : Наукова думка, 1983. – 743 с.
18. Історія української мови. Морфологія. – К. : Наукова думка, 1978. – 539 с.
19. Карській Е. Ф. Матеріали для изученія сѣверно-малорусскихъ говоровъ, а также переходныхъ отъ бѣлорусскихъ къ малорусскимъ. (Полѣсье) / Е. Ф. Карській. – Вып. 1. – Санктпетербургъ, 1898. – 42 с.
20. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 259 с.
21. Німчук В. В. Из словотвору прислівників говірок району верхньої течії річки Боржави. (Прислівники займенникового походження) // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Т. 35. Мовознавство. – Ужгород, 1958. – С.56–58.
22. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 1. – К.: Наукова думка, 1984. – 497 с.
23. Панцьо С. Матеріали до словника лемківських говірок. (Дієслівна лексика) / С. Є. Панцьо. – Частина I. – Тернопіль, 1997. – 54 с.
24. Пшепюрська М. Надсянський говір / М. Пшепюрська. – Варшава, 1938. – 89 с.
25. Словарь русских народных говоров. – Вып. 20. – Ленинград : Наука, 1985. – 376 с.
26. Словарь русских народных говоров. – Вып. 21. – Ленинград : Наука, 1986. – 360 с.
27. Словарь русских народных говоров. – Вып. 24. – Ленинград : Наука, 1989. – 367 с.
28. Словарь русских народных говоров. – Вып. 26. – Ленинград : Наука, 1991. – 350 с.
29. Словарь української мови : в чотирьох томах / упор. Б. Д. Грінченко. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1996. – 494 с.
30. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
31. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. : у двох томах / укл. Д. Г. Гринчишин та ін. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1978. – 592 с.
32. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. I. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 512 с.
33. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. II. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 727 с.
34. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. III. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 535 с.
35. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : ў пяці тамах / уклад. А. І. Грынавецкене і інш. – Т. IV. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 615 с.

36. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 1. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – 254 с.
37. Тураўскі слоўнік : ў пяці тамах / склад. А. А. Крывіцкі і інш. – Т. 3. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 311 с.
38. Чабаненко В. А. Словник говірок Нижньої Наддніпряниці : у чотирьох томах / В. А. Чабаненко. – Т. 4. – Запоріжжя, 1992. – 354 с.
39. Чучка П. П. Деякі особливості українських говірок Брестського району Білоруської РСР / П. П. Чучка // Праці XI Республіканської діалектологічної наради. – К. : Наукова думка, 1965. – С. 162–168.
40. Шило Г. Ф. Південно-західні говори УРСР на північ від Дністра / Г. Ф. Шило. – Львів : Вид-во ЛДПІ, 1957. – 252 с.
41. Юрчанка Г. Ф. Народнае вытворнае слова. 3 гаворкі Мсціслаўшчыны / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 336 с.
42. Bał J. Formacje przysłówkowe z sufiksalnym *j* i *k* typu *dzisiaj, wczoraj, dzisiak, tamok* w historii i dialektach języka polskiego / J. Bał. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdansk, 1974. – 115 s.
43. Cyran W. Przysłówki polskie: budowa słowotwórcza / W. Cyran. – Łódź, 1967. – 244 s.
44. Czyżewski F. Polskie i ukraińskie teksty gwarowe ze wschodniej Lubelszczyzny / F. Czyżewski, S. Warchoł. – Lublin : Wydawnictwo UMCS, 1998. – 496 s.
45. Czyżewski F. Słownictwo ludowe ukraińskiej gwary wsi Ochoża koło Chełma / F. Czyżewski, M. Sajewicz // Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce. – Lublin, 1997. – S. 45–87.